

ONA TILI TA'LIMIDA PRAGMATIK KO'NIKMALAR

Mirzahidova M.I.,

B. Osmonov nomidagi Jalolobod davlat universiteti
professori, filologiya fanlari doktori Qirg'iziston.

Tel: +996 550821841

@Mirzahidova_Muyassar

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf ona tili ta'limida pragmatik yondashuvning ahamiyati va o'quvchilarda nutqiy-pragmatik ko'nikmalarni shakllantirish masalalari tahlil qilinadi. Muallif tilshunoslikda pragmatika yo'nalishining shakllanishi va uning ona tili o'qitish metodikasiga tatbiq etilishi zarurligini asoslaydi. Ona tili darslari orqali o'quvchilarda so'zning mazmuni, ohangi, muloqot vaziyatiga mos qo'llanishi, shuningdek, nutqiy muomala madaniyatini shakllantirish yo'llari ko'rsatib o'tiladi. Maqolada pragmatik tilshunoslikning falsafiy asoslari (fenomenologik va germeneytik metodlar) va morfologik birliklarning pragmatik funksiyalariga misollar keltirilib, ularni o'quv jarayonida qo'llash samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'limda o'quvchi shaxsini kommunikativ va madaniy jihatdan yetuk inson sifatida shakllantirishda pragmatik yondashuv muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi, pragmatika, nutqiy ko'nikma, boshlang'ich sinf, kommunikativ yondashuv, morfopragmatika, nutqiy vaziyat.

Аннотация. В данной статье анализируется значение прагматического подхода в обучении родному языку в начальных классах и вопросы формирования у учащихся речево-прагматических навыков. Автор обосновывает необходимость формирования направления прагматики в языкознании и его применения в методике преподавания родного языка. В статье рассматриваются пути формирования у учащихся умения использовать слово в соответствии с его смыслом, интонацией и ситуацией общения, а также культуры речевого поведения. Приводятся примеры прагматических функций морфологических единиц и философские основы прагматической лингвистики (феноменологический и герменевтический методы), анализируется их эффективность в учебном процессе. Результаты исследования показывают, что прагматический подход играет важную роль в формировании у младших школьников личности, развитой в коммуникативном и культурном отношениях.

Ключевые слова: обучение родному языку, прагматика, речевые навыки, начальные классы, коммуникативный подход, морфопрагматика, речевая ситуация.

Annotation. This article analyzes the significance of the pragmatic approach in teaching the native language in primary school and the issues of developing students' speech-pragmatic skills. The author substantiates the necessity of forming the pragmatic direction in linguistics and its application in native language teaching methodology. The article discusses the ways of developing students' ability to use words appropriately in terms of meaning, intonation, and communicative context, as well as fostering a culture of verbal interaction. Examples of the pragmatic functions of morphological units and the philosophical foundations of pragmatic linguistics (phenomenological and hermeneutic methods) are provided, and their effectiveness in the learning process is examined. The research results show that the pragmatic approach plays an important role in shaping primary school students into communicatively and culturally competent individuals.

Keywords: native language teaching, pragmatics, speech skills, primary school, communicative approach, morphopragmatics, speech situation.

Kirish. Maktab o'quvchisi o'zi qiyinchilik bilan yodlab borayotgan grammatik qoidalarining unga qanday asqotishi borasida tasavvurga ham ega emas. Maktab o'quvchisigina emas, tilshunoslik borasida dissertatsiya yoqlayotgan ilmi toliblar ham, odatda, o'z ishlarining amaliy ahamiyati borasida odatga kirib qolgan shablonlar doirasidan chiqib javob bera olmaydilar.

Ona tili ta'limi mazmuniga qo'yiladigan talablarni o'zgartirish zaruriyati o'tgan asrning 80-yillari oxiri va 90-yillari boshida yuzaga kelgan yirik ijtimoiy o'zgarishlar davriga kelib pishib yetildi. O'zbek xalqi tarixida butunlay yangi bosqichni boshlab bergan Mustaqillik g'oyasining ilk amaliy ko'rinishlaridan biri o'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi bo'lganligi bejiz emas, albatta.

Ona tili individning shaxs bo'lib shakllanishidagi eng yetakchi omillardan ekanligini barcha mutafakkirlar ta'kidlab kelganlar. Tildan foydalanish imkoniyati faqat insonga berilgan ne'matdir. Undan foydalana bilish insonni boshqa mavjudotlardan farqlovchi eng asosiy xususiyatdir (*Insonni so'z ayladi judo hayvondin*, A. Navoiy). Tilning barcha uchun ochiqligi (foydalanish imkoniyati barcha uchun tengligi) aslo undan foydalanishda ham barcha tengligini bildirmaydi. Ona tilidan foydalanishdagi bu o'ziga xoslik ham mutafakkirlar diqqatini tortib kelgan. Tilda barcha ma'lumotlar shakllantiriladi va saqlanadi (bu jihat esa asrlar mobaynida til va tafakkur munosabatiga doir falsafiy muhohasalar uchun asos berib keladi). Nasroniy dinining muqaddas kitobida “*Avvalda so'z bo'lgan edi*” deb yozilgan bo'lsa, yozma turkiy adabiyotning ilk namoyandasi Yusuf Xos Xojib shunday deydi:

*Yashil ko'kdan indi bu bo'z yerga so'z,
So'z bilan insonda yorug' bo'ldi ko'z.* [1, 14]

So'zning ilohiyligi borasidagi diniy qarashlar so'z mazmunining ko'p qirraliligi, imkoniyatlarining kengligi va tavsiflash mushkulligi borasidagi dunyoviy qarashlar bilan mutanosibdir. Ona tili shunday ajoyib xususiyatga egaki, undan barcha til tashuvchilari foydalana oladi, biroq eng yetuk tilshunoslar ham uni bekamu ko'st tavsiflab bera olmaydi.

Asosiy qism. Ta'lim mazmuniga ilk qarashlar shakllantirilayotgan

davrlardanoq ona tili ta‘limiga alohida e‘tibor qaratilgan. Ta‘limda xususiyliklargagina asoslanish yaxshi natija bermasligi aniq. Gegel bu xil ta‘lim bolani hamma narsaga pisandsizlik bilan qarashga o‘rgatadi, [2, 93] deb ta‘kidlaydi. SHuning uchun ta‘limni bola ongi qabul qilishi mumkin bo‘lgan mavhumotlarga asoslash to‘g‘ri bo‘ladi. Bola ongiga eng yaqin mavhumot, albatta, tildir. “Til uni bilish bola ruhini xususiyliklar va yakkaliklardan umumiylikka tomon, onga tomon ko‘tarib boradigan o‘sha havo yanglig‘ hissiy-nohissiy hilqatdir” [3, 93]. Ona tilini insoniyat tarixining o‘ziga xos fenomeni sifatida tavsif etish til falsafasining yangi gumboldtchilik yo‘nalishining o‘zagidir.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jahonda barq urib rivojlanayotgan pragmatik tilshunoslik keyingi 10-20 yilda o‘zbek tilshunosligida ham muayyan tadqiqotlarda aks eta boshladi. Ona tili ta‘limi mazmunida ushbu nazariy natijalardan foydalanish yosh avlodni komil shaxs bo‘lib ulg‘ayishida muhim omillardan biri bo‘lardi. “Insonning obyektiv olamdagi barcha ijtimoiy xatti-harakatlari uning nutqiy faoliyatida o‘z ifodasini topadi. SHuning uchun ham inson nutqini o‘rganish uning ma‘naviy olami bilan tanishish imkoniyatini beradi. Pragmatika tilshunoslik fanining yangi bir nazariy va amaliy tarmog‘idir. U insonning ijtimoiy faoliyatini o‘zida aks ettiruvchi nutqiy jarayon, nutq ishtirokchilariga xos kommunikativ niyat, nutqiy vaziyatning ta‘siri bilan aloqador masalalarni o‘rganadi”. [4, 8] Demak, ona tili ta‘limida aynan pragmatik bilimlarga asoslanish o‘quvchi nutqiy faoliyatini ijtimoiy korrektsiya qiladi, sayqallaydi.

O‘zbek tilining sintetik tabiati uning pragmatik tavsifida ham aynan morfologik shakllar yetakchiligini shartlashi shubhasiz: “...lug‘aviy mohiyatlarni oydinlashtirish va voqelantirish jarayonida sathlararo hamkorlik o‘ta zich holatda bo‘lib, leksika va morfologiya hamkorligi leksika va sintaksis hamkorligiga nisbatan ustunroqdir”. [5, 24] Turkiy tillarda morfologik kategoriyalar yuqori darajada shakllangan yopiq tizimlar bo‘lgani holda o‘z atrofida lug‘aviy va sintaktik vositalarni jamlashi turkologlar diqqatini doim tortib kelgan. [6, 7-8] Til birliklari o‘z mohiyatiga immanent ega bo‘lsa-da, faqat nutqda uni namoyon qila oladi. Turkiy tillarda, jumladan o‘zbek tilida ham, lug‘aviy birliklarni nutqqa olib kiruvchi va ularni sintaktik tizmalarga jamlovchi vositalar, asosan, morfologik tabiatga ega. Pragmatika nutqiy voqelanishlarni tadqiq qiluvchi yo‘nalish [7, 389] sifatida o‘zbek tili tavsifida morfologik vositalarni asosiy tadqiq predmeti sifatida ko‘rishi lozim, bizningcha.

Tahlilga qiyin beriluvchi, biroq nutqda faol qo‘llaniluvchi morfologik birliklarning ayrim qo‘llanilishlariga e‘tibor qaratsak:

Do‘konchiga berilgan savol:

- *Non bormi?*

Do‘konchi javobining variantlari:

- *Yo‘q.*

- *Yo‘q edi.*

- *Yo‘q edi-ya.*

- *Yo‘q -da.*

Bu berilishi mumkin bo‘lgan javoblarning to‘liq tizimi emas, albatta. So‘ralgan mahsulotning yo‘qligi bu javoblarning mazmunini tashkil etadi.

Qo‘llanilgan yordamchi fe‘l va yuklamalar ularga muayyan pragmatik tus beradi. Birinchi jumla(*yo‘q*)ning o‘zi savolga to‘liq javob yetkazadi. Keyingi xil jumllarning qurilishi aynan mazmunga emas, uning pragmatik tusiga e‘tiborni kuchaytiradi.

Pragmatiklar “*yo‘q*” so‘ziga “suhbatdosh yuziga tortilgan tarsaki” deb baho berganlar. Ana shu tarsakini yumshatish vazifasi ikkinchi jumla(*yo‘q edi*)dagi *edi* to‘liqsiz fe‘liga yuklatilgan. **Edi** ning ushbu xususiyatini tahlilga tortish pragmatik morfologiyaning vazifasidir.

Keyingi jumla(*yo‘q edi-ya*)dagi *-ya* yuklamasi edi bilan yuzaga kelgan yumshoqlik ottenkasiga mulozamat tusini ham qo‘shadi va quyidagicha bir nechta jumlaning o‘rnini bosadi: **Afsus, yo‘q. Qaniydi bo‘lsa. Ovora bo‘ldingiz.**

Oxirgi jumla(*yo‘q-da*) esa so‘zlovchining biroz zardasini ifodalab, *yo‘q* ning o‘zida ifodalanmaydigan emotsional tus bilan boyigan.

Xulosa. Aytilganlar pragmatik baho bo‘lgani uchun nutq momenti, sharoiti va qatnashchilari bilan bog‘liq ravishda yana yangi qirralar kasb etishi mumkin. Aynan shu jihat ularni tahlilga tortishni qiyinlashtiradi. Biroq zamon ona tili ta‘limi oldiga qo‘yayotgan talablar o‘quvchida bu xil holatlarni tahlil etgan holda ishlata bilish malakasini shakllantirishni dolzarb vazifa qilib qo‘yadi.

Lingvistik pragmatika uchun falsafaning fenomenologik va germeneytik metodlari metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Har ikki metod o‘zaro uzviy aloqador bo‘lib, matnni tushunish bilan bog‘liqdir.

Kommunikativ jarayonda turli til sathlariga oid birliklarni o‘rganishda pragmatik-kommunikativ yondashuv qanday vaziyatda fikrni eng aniq ifodalash va qabul qiluvchi tomonidan anglash jarayonini shakllantirish vositalarini belgilaydigan pragmatik omillarni aniqlash muammosi fonopragmatika, morfopragmatika, leksopragmatika, sintaktik pragmatika kabi yo‘nalishlarga yo‘l ochib berdi.

Turli sathga oid til birliklarini pragmatik yo‘nalishda tadqiq etish ularning bevosita ko‘zga tashlanmaydigan, faqat nutqda yuzaga chiquvchi ichki imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Shu tariqa, fonetik, leksik, grammatik birliklarining nutqiy vaziyatda aktuallashtirishini tadqiq qilishda pragmatik yondashuv metodologiyasi yuzaga keldi.

Foydalanilgan manbalar ro‘yxati:

1. Юсуф Хос Хожиб. Кутадғу билиг. – Т.: Юлдузча, 1990.
2. Гегель. Философия духа // Гегель. Сочинения. том III. – М., 1956.
3. Гегель. Философия духа // Гегель. Сочинения. том III. – М., 1956.
4. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Т.: Akademnashr, 2013.
5. Менглиев Б. Р. Лисоний тизим яхлитлиги ва унда сатхлараро муносабатлар: Филол. фанл. док-ри ...дисс. автореф. – Т., 2002.
6. Нигматов Х. Г. Функциональная морфология тюркоязычных памятников XI-XII вв. – Т.: Фан, 1989.
7. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энц-я, 1990.